

УДК 82.091(470)+436+430

Л. М. Остапенко

Загублена шинель сільського лікаря, або Знову про Попелюшку: до вивчення творчих зв'язків М. Гоголя і Ф. Кафки

Частина I. Вбирання

Стаття присвячена зіставленню мотиву втрати вбрання в повісті М. Гоголя "Шинель" та в оповіданні Ф. Кафки "Сільський лікар" як травестії казки про Попелюшку.

Ключові слова: М. Гоголь, Ф. Кафка, "Шинель", "Сільський лікар", мотив втрати вбрання, Попелюшка.

Стаття посвящена сопоставленню мотива потери платья в повести Н. Гоголя "Шинель" и в рассказе Ф. Кафки "Сельский врач" как травестию сказки о Золушке.

Ключевые слова: Н. Гоголь, Ф. Кафка, "Шинель", "Сельский врач", мотив потери платья, "Золушка".

This article deals with the compare of lost dress's motive in the story "The Greatcoat" by M. Gogol and in the short story "The Village Doctor" by F. Kafka as a travesty on the fairy tale "Cinderella".

Key words: M. Gogol, F. Kafka, "The Greatcoat", "The Village Doctor", lost dress's motive, "Cinderella".

Только бы нам и одетым не оказаться нагими (2 Кор. 5:3).

Те, що Кафка читав Гоголя, давно не викликає сумніву: про це свідчать і його щоденники, і твори, у художньому вимірі яких убагачують багато подібного з Гоголем. Порівняння "Шинелі" й "Перевтілення", започатковане В. Набоковим [1, с. 327], увиразнило вагомість гоголівського спадку в художньому світі Ф. Кафки і маркувало декілька напрямків такого компаративу в сучасному науковому дискурсі. Попередньо йшлося про спорідненість художнього методу Гоголя і Кафки [2], психологічні аспекти їхнього письменства [3] та загалом образ світу [4]. Проте дослідження творчих зв'язків М. Гоголя і Ф. Кафки досі лишається перспективним: канонічність цих постатей, їх мультикультурність, специфічне ставлення до власної творчості, подібність їхніх доль (і навіть прізвищ) актуалізує потребу вивчення літературного діалогу Кафки з його попередником.

Відомо, що для обох митців чимало важило питання "честі мундиру": для Гоголя державна служба була заповітною мрією, для Кафки – обтяжливим обов'язком, проте залежність людини від мундиру була їхньою болючою темою. У цьому контексті привертає увагу подібність Гоголевої "Шинелі"[5] та оповідання Кафки "Сільський лікар"[6], де провідним є мотив утрати вбрання. Обидва твори підпорядковані сюжету випробування, що є визначальним для "петербурзьких повістей" Гоголя [7] і творів Кафки, що змодельовані як "ходіння по муках". Цей сюжет походить з архаїчної структури чарівної казки і загалом перетворює тексти Гоголя і Кафки на її травестовані версії. Значення мотиву втрати вбрання в їх сюжеті дає підстави розглядати "Шинель" і оповідання "Сільський лікар" зокрема як травестії казки про Попелюшку¹ та доводить їх типологічну спорідненість².

В усіх творах герої – *сирота* – відлучений від дому (роду) [10, с. 36], що в архаїчному світі уособлює лихо, біду, не бере участі у колективних ритуалах і вважається посередником між світами [11]. Попелюшка спілкується зі своєю покійною матір'ю, розуміє мову дерев і птахів. Проте в казці сирітство героїні тимчасове й усувається весіллям, тоді як у Гоголя і Кафки – це *буттєвий статус* героя. В "Шинелі" смерть батьків стає відліком життя Акакія Акакійовича, відповідно батьки-покійники надають і йому статусу "мертвонародженості" [12, с. 429–430]. Сільський лікар взагалі постає безрідним, його самопрезентація: "я, старий сільський врач, лишившийся своей служанки" [6, с. 595] – вказує на цілковиту відсутність родинних зв'язків.

Відповідно до сюжету казки "висхідна ситуація" [10, с. 36] в обох творах характеризує героя як *служника*: у Гоголя "в одном департаменте служил один чиновник"³ [5, с. 109], у Кафки Сільський лікар "назначен сюда районными властями" [6, с. 594]. Попелюшка, що була шляхетною служницею, в лахмітті і в дерев'яних черевиках залишалася потенційною королювною. Порівняно з нею герої Гоголя і Кафки мають удавано високу суспільну функцію, позбавлену

¹ Інтертекстуальну присутність сюжету про Попелюшку в "Шинелі", вперше відзначено М. Вайскопфом, попередньо аналізував Б. Вранеш [8].

² Тут і далі йдеться про версію "Попелюшки" братів Грімм, що була відома і М. Гоголю, і Ф. Кафці [9].

³ Тут і далі в цитуванні тексту зберігається курсив автора. – Л. О.

видимої шляхетності і зведену до ролі служника – в обох напрямках суспільної ієрархії. Титулярний радник Башмачкин копіює папери інших чиновників департаменту. Підпорядкований районній владі Сільський лікар обслуговує селян. Обидва герої не відповідають своєму *призначенню*: Башмачкин, як увесь його рід, носить чоботи; Сільський лікар мешкає за десять миль від села. Обоє постають людьми без сутності, позбавленими власної долі: гоголівський герой успадковує батькове ім'я (його долю), герой Кафки взагалі безіменний (знедолений). В такий спосіб висхідна ситуація презентує кожного з них як *антигероя*, що не виправдовує передбачених казковим сюжетом очікувань.

Випробування обох героїв відбувається в межах відведеної їм службової функції. У казці "шкідниками" [10, с. 37] Попелюшки виступають господарі будинку: мачуха і зведені сестри, що мають її за служницю. Прямуючи на бал, вона порушує їхню "заборону" виходити з дому [10, с. 36–37]. Герої Гоголя й Кафки залишають домівку через покладене на них "завдання": Акакий Акакийович вирушає на службу в департамент, Сільський лікар мусить відвідати хворого в селі. "Скрутне становище", в якому опиняються герої, полягає у відсутності потрібного спорядження: Попелюшці бракує святкової сукні, Башмачкину – теплої шинелі, Сільський лікар не має коня, щоб дістатися до села. У казці про Попелюшку спорядження ситуативне: продиктоване дрес-кодом балу, у творах Гоголя й Кафки – онтологічно зумовлене "космічним холодом" [13, с. 12]: "северный мороз" ставить під загрозу службу Акакия Акакийовича [5, с. 114], "непроглядная вьюга" [6, с. 591] стає на заваді обов'язку Сільського лікаря.

За законами казки в нагоді герою має стати "помічник", що дарує йому чарівне спорядження [10, с. 49–59]. В канонічному сюжеті про Попелюшку функцію "помічників" героїні наділені вищі за статусом представники потойбіччя: добра чарівниця, за версією братів Грім – мати-покійниця, що через посланців з того світу (дерево й пташку) дарує їй дивовижне вбрання і можливість відвідати бал – стати королівною. У "Шинелі" й "Сільському лікарі" помічник "службовця" є його здрібненим двійником і належить до "*сфери послуг*": ним виступає відповідно кравець Петрович (названий по батькові, так само, як Акакий Акакийович – батьковим ім'ям) і безіменний (як і сам Сільський лікар) молодий конюх. Помічник постає травестованим шкідником, сприяє виходу героя з дому у негоду, наділяючи

його своїм спорядженням: кравець Петрович наполягає на новій шинелі для Акакія Акакієвича [5, с. 117–119], конюх пропонує Сільському лікарю нових коней – Брата й Сестру [6, с. 591]⁴.

Обидва "служники" – типологічно близькі представники "потойбіччя". Вони топографічно пов'язані з "нечистою силою": "чорні сходи" ведуть до Петровича [5, с. 115], вхід у льох – до конюха [6, с. 591]. "Служники" постають перед героєм у неприродній "ембріональній" позі: кравець – з підібганими голими ногами [5, с. 115], конюх – зігнувшись "у три погібелі" [6, с. 591]. Їхні дії мають ритуальний характер, пов'язаний водночас із дітородним актом і з *одяганням* героя: кравець вдягає нитку в голку [5, с. 115]⁵, конюх вдягає упряж на коней [6, с. 592]. Угода з нечистою силою скріплюється еротичною печаткою на спорядженні героя: Петрович власними зубами притискає кожен шов на шинелі Акакія Акакієвича [5, с. 121]; конюх, отримуючи упряж від служниці лікаря, залишає на її щоці відбиток двох рядів зубів [6, с. 592]. Акт дарування на протипагу відповідному мотиву в "Попелюшці" є цілковитою оманною шкідника: Петрович дістає шинель Башмачкина зі щойно випраної носової хустинки (з нічого) [5, с. 121], конюх виводить пару коней зі свинячого льоху (з-під землі) [6, с. 592]. За законами казки такий дарунок, пов'язаний з потойбіччям, зрештою має зникнути.

Спорядження стає своєрідною посвятою героя, підпорядковує "служнику" і передбачає подальший перехід на "той світ". У "Попелюшці" центром світу стає бальна зала, куди з периферії прямує героїня, у творах Гоголя і Кафки ним є обійстя героя, котре він залишає заради служби. Від початку шляху героя часопростір втрачає чіткі координати: "Дороги он не приметил вовсе и очутился вдруг в департаменте" [5, с. 122]; "... не успеваю оглянуться, как я уже у цели, словно ворота моей усадьбы открываются прямо во двор больного" [6, с. 593]. На зворотному шляху в героя виникає відчуття "краю світу" [5, с. 125] та остаточної втрати орієнтирів [6, с. 597]. Інфернальні ознаки світу, побачені героями "Шинелі": "один раз обыкновенный взрослый поросенок, кинувшись из какого-то частного дома, сшиб его с ног, к величайшему смеху стоявших

⁴ У повісті Гоголя "братом своїм" молодий чиновник називає Акакія Акакієвича [5, с. 111], тож за сестру має бути його "приятная подруга жизни" [5, с. 120] – шинель.

⁵ На цю еротичну деталь звернув увагу І. П. Смірнов [14, с. 286–287].

вокруг извозчиков" [5, с. 135], – даються взнаки в оповіданні Кафки: "Приходится в свинарнике добывать себе упряжку; не подвернись мне эти лошади, я поскакал бы на свиньях" [6, с. 594].

У постаті "служника" інкорпорована сутність героя і, власне, його доля. Служба героя нагадує ритуальні дії "служника": перманентно Акакий Акакийович опускає перо в склянку з чорнилами [5, с. 113]; Сільський лікар уводить пінцет у рану пацієнта [6, с. 593]. З поверненням до зародкового стану співвідноситься оголення героя: Акакий Акакийович знімає вдома білизну, аби заощадити на шинель [5, с. 120]; Сільського лікаря заради виконання службового обов'язку роздягають родичі хворого [6, с. 595]. Смерть героя зумовлюється зникненням вбрання "служника": хворобі Акакия Акакийовича передуює крадіжка шинелі [5, с. 125], переходу Сільського лікаря у небуття – втрата шуби [6, с. 596].

В казці про Попелюшку зміна вбрання передбачає зміну суспільної ролі: перетворює служницю на королівну. Вбрання у "Шинелі" і "Сільському лікарі" так само постає *єдиним атрибутом ідентифікації* героїв, котрих "зустрічають за вбранням". Нова шинель викликає повагу до власника з боку чиновників [5, с. 122]. Шуба сільського лікаря утілює його високий статус серед селян [6, с. 593]. Та на противагу Попелюшці вбрання обох героїв не святкове, а службове. Тож очікуване за казковим сюжетом чарівне перетворення героя не справджується: і чиновник, і лікар залишаються в межах відведеної їм функції. У Гоголя статус "вічного титулярного радника" [5, с. 109] наперед визначений його вбранням: "... он, видно, так и родился на свет уже совершенно готовым, в вицмундире и с лысиной на голове" [5, с. 110], що є негативним варіантом повивальної сорочки [12, с. 452–453] і саваном, бо в ньому ж героя й ховають. Неліквідний колір вицмундиру Акакия Акакийовича що до нього, як до Попелюшки, чіплялися сміття і сажа; шинель, що "втратила шляхетне звання", засвідчували невідповідність героя його чину. Нова шинель як "службове" посвідчення мала підтвердити *статус його мундиру*. Службову функціональність героя Кафки визначає назва твору – "Сільський лікар". Від початку оповіді Сільський лікар стає до служби: "запахнувшись в шубу, с саквояжиком в руке, я стоял посреди двора, готовый ехать" [6, с. 591]. Так само, як і саквояж із лікарським приладдям, шуба комплектує службове вбрання героя для далекої дороги в село.

Далі буде

Література

1. Набоков В. В. Франц Кафка / В. В. Набоков. // Набоков В. В. Лекции по зарубежной литературе – М., 2000.
2. Архипов Ю. И. Гротеск Гоголя и фантастическое начало в немецкоязычных литературах / Ю. И. Архипов, Ю. Н. Борев // Гоголь и мировая литература. – М., 1988. – С. 154–155 ; Манн Ю. Встреча в лабиринте (Франц Кафка и Николай Гоголь) / Ю. Манн // Вопросы литературы. – 1999. – № 2. – С. 162–186 ; Милешин Ю. А. Гоголевские мотивы у Франца Кафки / Ю. А. Милешин // Вопр. рус. лит. – Львов, 1990. – Вып. 1 (55). – С. 48–54 ; Барышева С. Г. Литературная традиция двойничества: опыт сравнительного прочтения произведений Н. В. Гоголя и Ф. Кафки / С. Г. Барышева // Творчество Н. В. Гоголя в контексте современности (к 200-летию со дня рождения писателя) : материалы региональной научно-практич. конф., 18 марта 2009 года / ред.: А. В. Миронов, О. В. Свахина, А. В. Шиповская. – Нижний Тагил : НТГСПА, 2009. – 236 с. – С. 77–81.
3. Кругликов В. Записи бреда и кошмара (Н. Гоголь и Ф. Кафка) [Электронный ресурс] / В. Кругликов. – М., 1999. – Режим доступа: <http://www.kafka.ru/kritika/read/zapisi-breda> – Назва з екрана.
4. Иваницкий А. О природе государственного пространства у Н. В. Гоголя и Ф. Кафки [Электронный ресурс] / А. Иваницкий // VIII Междунар. конф. Проблемы поэтики II (Творческое наследие Гоголя). – Брно, 2009. – Режим доступа: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/132720/Litteraria_Humanitas_015-2010-1_16.pdf?sequence=1 – Назва з екрана ; Колосова Н. Лабиринты и Минотавры 20-40-х годов XX века. Лабиринт Ф. Кафки. Романы "Замок" и "Процесс" в гоголевском контексте / Н. А. Колосова Колосова Н. Загадка – ответ. О литературе и культуре 1920–1940 годов. – К. : Изд. дом Дмитрия Бурого, 2011. – 576 с. – С. 337–354.
5. Гоголь Н. В. Шинель / Н. В. Гоголь // Гоголь Н. В. Собр. соч. : в 9 т. – 560 с. – С. 109–136. Далі посилання на текст наводяться за цим виданням.
Т. 3. Повести; Т. 4. Комедии / сост. и коммент. В. А. Воропаева, И. А. Виноградова. – М. : Русская книга, 1994. – 560 с. – С. 109–136. Далі посилання на текст наводяться за цим виданням.
6. Кафка Ф. Сельский врач / Ф. Кафка ; пер. Р. Гальпериной // Кафка Ф. Избранное. – СПб. : Кристалл, 1999. – (Сер. "Библиотека мировой литературы"). – С. 591–597. Далі посилання на текст наводяться за цим виданням.
7. Кривонос В. Ш. Сюжет испытания в "Петербургских повестях" Гоголя [Электронный ресурс] / В. Ш. Кривонос // Новый филологический вестник. – 2006. - № 3 // Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/syuzhet-ispytaniya-v-peterburgskih-povestyah-n-v-gogolya>. – Назва з екрана.

8. Вранеш Б. Золушка в гоголевской шинели / Б. Вранеш ; пер. Марины Петкович // Гоголь и традиционная славянская культура. Двенадцатые Гоголевские чтения : сб. статей по материалам Междунар. науч. конф. – Новосибирск : Новосиб изд. дом, 2012. – 320 с. – С. 273–280.

9. Гримм Я. Золушка / Я. Гримм // Гримм Я. Сказки. – М., 1978. – С. 75–79.

10. Пропп В. Морфология сказки / В. Пропп. – Л. : Академия, 1928. – 152 с.

11. Гольденберг А. Х. Архетип гостя в поэтике Гоголя [Электронный ресурс] / А. Х. Гольденберг // Н. В. Гоголь и его творческое наследие. X Гоголевские чтения : сб. статей по материалам Междунар. науч. конф. – Новосибирск : Новосиб изд. дом, 2010. – 320 с. – Режим доступа:

<http://domgogolya.ru/science/researches/1428/> - Назва з екрана.

12. Вайскопф М. Сюжет Гоголя : Морфология. Идеология. Контекст / М. Вайскопф. – 2-е изд., испр. и расшир – М., 2002.

13. Бочаров С. Г. Сюжеты русской литературы / С. Г. Бочаров. – М., 1999.

14. Смирнов И. П. У Петровича / И. П. Смирнов // Феномен Гоголя : материалы Юбилейной международной научной конференции, посвященной 200-летию со дня рождения Н. В. Гоголя / под ред. М. Н. Виролайнен и А. А. Карпова. – СПб. : Петрополис, 2011. – 850 с. – С. 282–298.